

Sartre: UTÁLAT

„Az emberek, akik társadalomban élnek, olyannak látják magukat, amilyeneknek barátaiknak tűnnek. Nekem nincsenek barátaim: azért csupasz ennyire a testem? Azt mondhatnám — igen, csak embernélküli természet.”

Sartre: Utálat, 26. oldal.

Csak a XIX. századnak volt impozáns a bomlása. Az irodalom, amely évezredek óta haladt a maga megszokott útján, most a századvégén az irodalmi irányok sokszínűségébe vezett. Az akkor keletkezett zavar még ma sem ült el a nyugati irodalmakban és főleg nem a franciában, amely bizonyos mértékben reprezentatív európaiságot is jelent irodalmi és képzőművészeti vonalon. Az izmusok görögtüzéből, amikor izmusok haltak, izmusok keletkeztek alig maradt pár továbbvilágító fénycsomó és mikor kíváncsian szétekintettünk a második világháború után a modern európai irodalmakban, a francia szellemi élet az egzisztencializmussal lepett meg bennünket. És kitűnt, hogy ez az irány tartósabb, mint elődei voltak, nemcsak kétes szenzációt, hanem komoly alkotót is teremtett: Sartre-t, akinek már eddig is hatalmas életművét még át sem tekintették és nálunk róla a harmad-negyedkézből kapott értesülések hírei keringenek. Abnormálisnak érezzük, különösnek, egzisztenciánktól távolinak, megfoghatatlannak. Talán éppen azért van, hogy Lukács Györgytől egészen Ziherrig inkább ezzel az absztrakt egzisztencializmussal foglalkoztak, filozófiai analízist adtak és keveset foglalkoz-

tak Sartre igazi megnyilvánulásaival: irodalmi műveivel. Ha mi, mostan ezen a területen akarunk kutatni, nemcsak ezért tesszük, mert a „Situations” vaskos köteteit még nem olvastuk és a „Les Temps Moderns” még egy számát sem láttuk, hanem azért is, mert Sartre-t, elsősorban mint író-t szeretnénk ismertetni régénye, az „Utálat” alapján.

Számunkra Sartre a legfrisebb Nyugat és amint észrevehető, nemcsak nekünk. A németeknek éppen annyira problémájuk, talán még égetőbb is, mint nekünk, hódít Amerikában, Olaszországban, csak francia barátairól nem hallunk. Új ez az irány számunkra, idegen a felfogás és talán éppen ezért izgat bennünket érdemén és jelentőségén túl is. Sartre kétségtelenül nem mindennapi jelenség. Akinek egy kis betekintése van a jugoszláv népek irodalmának napi kérdéseibe, annak nem vitás, hogy Rudi Supek és Borisz Ziherrl komoly és elmélyült tanulmánya nemcsak ennek a francia írónak kedvéért készült, hanem a jugoszláv irodalom konkrét szükségéből és parancsaiból. Minket nem ez a cél vezérelt írás közben. Irodalmunk mentes a sartre-i hatásoktól, talán nincs is írónk, ki megismerkedett volna, közelebbről is, műveivel. A tájékozódás szükségessége hozta létre ezt az írást, mert Sartre egy világtájat is jelent, egy szektorát annak a nagy erőnek, amelyet ma a nyugati szellem képvisel. Egy módot jelent, egy látomást, az egyikfajta európai ember vallo-mását önmagáról. Ha másért nem is, de emiatt a vallomás könyvekké dagadt belső monológja miatt érdemes Sartre állapotával foglalkoznunk. Ez az írás eleve sem az ismertettek követésére csábít és szólít fel. Ellen-

kezőleg. Az exisztenciánk eleve kizárja Sartre hatásait és szellemi lehetetlenség lenne őt követni érzésben és életlátásban. Olyan szemléletnek a hordozója ő, amely társadalmi vonalon nem alakult ki és szocialista adottságainkban csírát sem bonthat. De a francia irodalomban, ahol a polgárság tökéletes tükre is, ahol maradéktalanul kibontakozott minden jó és rossz szellemi tendencia; ahol a társadalmi fejlődés tette lehetővé és kényszerítette ki az írókból, hogy következetesen végigmenjenek irodalmi vonalon is minden olyan ösvényen, amely számukra nyílt a XVIII. század közepétől egészen máig. Majdnem kétszáz év polgári története elég ellentétet hordozott magában egy sokarcú irodalom kibontakozásához, és Diderot-tól Sartre-ig és Cammus-ig majdnem minden francia író egy-egy társadalmi lehetőséget is hordozott művei anyagában. Sartre eklektizmusa a legújabb modern társadalmi lehetőség. Van-e jellemzőbb tünet eklektizmusára, mint szakadatlan állásfoglalása korával szemben? A fasisztaszagú Husserlből indul ki és maquisard lesz, a háború után kommunista-ellenes, míg ma kominformista, aragonista húségnyilatkozat. Ezen a téren azonban nem ő az egyetlen. Más színben és más jellegzetességgel a sűrrealista Aragon vagy a kubista Picasso hasonszőrűsége éppen annyira az abszurdumok közé tartozik nemcsak társadalmi, hanem tisztán szellemi vonatkozásban is, mint Sartre „állásfoglalásai”. Tehát Sartre csak egyik lehetséges út, amelyen a francia szellem elvadt és kocsonyás szelleme végigmehet és talán végig is ment. Ha az az irodalmi káosz, ami ma uralkodik a francia szellemi életben, egyúttal annak a társadalmi zűrzavarnak az eredménye, melyben ma a francia ember él, akkor a józan szemlélőnek csak egy a „választása”: Jónásként lesni Ninive pusztulását. Mert, hogy együtt van ebben a modern francia szellemben

mindaz, amit du Gard, Camus, Gide, Sartre, Mauriac, Aragon, Vercors, Giono, Cocteau, távolabbról Proust és Rolland jelentenek, ennek a bizonytalanságnak a kifejezője, amelyről már beszéltünk. Egy azonban bizonyos: ez a sokszólamúság nem a lelkigazdagság jele, hanem a lélek tájékozódó és kiütkereső hajlamának a megnyilvánulása. És míg ebből a szellemi kakaóniából kicsendül néhány igaz hang is, a Sartre-é a nihilbe jutott szellem utódjának a végső, hogy úgy mondjam, művészi megfogalmazása. Sartre a szó igazi és mély értelmében nem társadalmi író, nem úgy, ahogy Proust vagy du Gard az. Sartre az az út, amely zsákutcába vezet. Alig hiszem, hogy létezik Franciaországban olyan nagyobb csoport, amelynek jellemzője lenne ez az állapot és gondolkodásrendszere a sartere-i filozófia. Éppen ezért érdemes Sartre-t tanulmányoznunk, benne talán összefut, éppen társadalmi gyökértelensége folytán minden negatív társadalmi törekvés. Éppen ezért Sartre szimpatóma, barométere annak a társadalmi állapotváltozásnak, melyen a francia társadalomtagozódás a második világháború előtti és közvetlen utáni években átment. Az önmagába visszafutó gondolkodás szülte meg Sartre szemléletét, azt a körbe-körbe járást, amely annyira jellemzi a francia politikát, azt a bizalmatlanságot az ember iránt, amely a vezetőkben való csalatkozás gyümölcse és azt a bizonytalanságot, amely a emberek tudatában (elsősorban a francia intelligencia soraiban) a szellemi értékek terén meggyökeresedett. Sartre kimondta ezt az érzést is: utálat, és filozófiát kovácsolt belőle.

Sok embernek úgy tűnik, hogy Sartre a reprezentáns európai szellemet képviseli. E sorok írója hajlamos inkább Camus-ban értékelni ezt a vonást. Sartre filozófiája Bergsoné után kétségtelenül a legeredetibb és az irodalom területén is használható filozófiát jelenti és a francia kultúra

hívei és barátai, kik ezen a téren Descartes-on, Pascalon, Diderón, Qou-sseau-n nevelkedtek, könnyen becsapódhatnak éppen Sartre eklektizmusának álprogresszivitását látva. Mert ez a modern filozófia eresztékeiben hamis, de máza az haladó. Az „Útálat” is ilyen kettősségekkel van tele. Néha úgy tűnik, hogy a burzsoázia nagyszerű szatirája készül, azonban a mű összbenyomása teljesen ellentmond néhány részlet ilyen haladó jellegének. A nagy haladó filozófiák szabad szárnyalása és széles országútja után Sartre zsákutcába futott intellektüel gondolkodását fejezi ki. S míg Sartre állandóan változtatja álláspontját a napi kérdések és az általános társadalmi tendenciákkal szemben, végeredményben a vénára tett kéz pulzusszámláló hiábavalóságát példázza. A francia társadalom igazi ütőerét nem sikerült megtalálnia. Más írónál tragédiát éreznék ebben a hiábavaló mozdulatban, Sartre esetében csak sajnálkozunk. Minden kakaskukurékolásra megtagadta az embert az utóbbi tizenöt évben és ma is csak az újabb sartre-i állásfoglalás meglepetéseit várjuk. Filozófiája szerint kell valaki, hogy én éljek, hogy érezzem létezésem és én szükség vagyok annak az illetőnek, hogy ne érezzem lényemet. Sartre mint jelenség ilyen, kellett a létezése, hogy megérezzük az igazi alkotók nagyságát, elhivatottságát, hogy az ő „útálat” az ember iránt megláttassa velünk az Hugo Victorok, Baudelaire-ek, Romain Rollandok, du Gard-ok igaz humanizmusát és emberszeretetét, s végül, hogy az ő tagadása még jobban megszerettesse velünk és hozzákapcsoljon bennünket Európa sokévszázados emberi kultúrájához.

Sartre az író érdekesebb, mint gondolkodó. Filozófiája ki is szolgálja alkalmazkodó képességének bukfencseit, irodalmi alkotásai egy-egy egzisztencialista pillanatának csomósodását jelentik. Valami állandóbbat, megfoghatóbbat, konkrétébbet jelen-

tenek regényei és drámái, mint filozófiai elméletei. Hiába írta Sartre a „Les Temps Modernes” első számának bevezetőjében: „Nem leszünk halhatatlanok, ha üldözzük a halhatatlanságot, nem leszünk abszolútok, mert napjainkban néhány elvont elvről vitatkoztunk, amelyek üresebbek és semmisebbek, minthogy évszázadról-évszázadra hathatnának, hanem azért válunk olyanná, mert szenvedélyesen harcoltunk korunkban, szenvedélyesen szerettük és mert készek vagyunk meghalni is érte.” (Situációk, II. 13. kiadás, 16. oldal. Idézve a Nova misao ez év 6. számában a 765. oldalon.) Hiába, mert amikor aprópénzre váltotta ezt a szenvedélyes manifesztumot, pontosan amikor e kiáltvány együttlé csírázott, egy televényben sarjadt irodalmi alkotásaival, már akkor megcáfolta fentebb idézett nyilatkozatát. A cáfolatát önmaga írta. Regénye ez, címe: „Útálat.”

Az embertagadás első nagy regénye az „Útálat” (La Nausée), az első tökéletesen egzisztencialista alkotás. Ezzel a regénnyel nyitotta meg Sartre műveinek sorát, amely a „Szabadság útjai” című nagy regényciklusában folytatódott. Az „Útálat” azonban sokkal eredetibb, mint a későbbi művek. Itt az ő-Sartre van regénnyé terebélyesedve. Nemcsak legjellemzőbb irodalmi alkotása ez, hanem a legérdekesebb filozófiai próbálkozása is. Itt még a nevének nevez mindent, nem burkolózott önmagába és nemcsak a tapogatóit küldi a világba, hanem egész írói valóját megmutatja. Bár 1938-ban jelent meg, csak a II. Világháború után tűnt fel. A franciák saját egzisztenciájuk létével foglalkoztak akkor és kevésbé érdeklődtek a filozófia iránt. Ennek a pocakos, petyhúdtarcú francia tanárnak azonban éppen itt nyilatkozik meg zseniálítása. 1938-ban ábrázolta már azt a szellemi zűrzavart, amely fellobbant a francia értelmiségben a háború befejezésével. Megelőzte korát. Bár kétes ez a dicsősége, mégiscsak

tény. Az irányt és tartalmát vesztett francia szellem, a háborúban megrendült gondolkodás, az a zürzavar, amely az emberi értékek devalvációját után beállt tökéletes megfogalmazást nyert ebben a regényben. Roquentin, a regény főhőse, egész egyéniségében hordozója és megtestesítője annak a csömörnek, amely az emberekben uralkodik az élet iránt. Sartre tanítása szerint az ember élete más, mint állandó helyzetfelmérés, alkalmazkodás az újabb és újabb helyzetekhez (szituáció), körülményekhez. A regény főhőse azonban nem alkalmazkodik. És éppen itt jelentkezik Sartre filozófiájával egyik belső ellentmondása, nemcsak az egzisztencializmus és az élet, hanem filozófiája és megalkotta regénye világa között is. Az „Útálat” a cselekedni nem hajlandó ember érzése, aki, ha megmozdul, elfogja ez a különös érzés, ez a bizarr lelki és fiziológiai állapot, amelyről az egész regény is címét kapta. Sartre hőse sohasem megold valamit, hanem mindig elodáz. A legnagyobb megoldatlanság: nem tud mit csinálni az életével. Nem az energiája miatt, hanem a választás kis lehetősége következtében. És, hogy Roquentinnak ilyen kicsi a választási lehetősége, ez már társadalmi feltétel. Éppen az, ami hiányzik az egész regényből. Élni annyit tesz, mint kapcsolatban állni a világgal, tanítja Sartre ösátyja, Ortega. Sartre hőségének pedig éppen ez a kapcsolat életbelépése jelenti az útálat érzését. Kétszáz oldalon semmi más nem történik, mint ennek az útálatnak az analízise, pontosabban Roquentin kétszáz oldalon nem csinál semmi mást, csak tárgyakat érint, amelyek azután útálatlannal töltik el. A regény maga ennek az egzisztencialista, absztrakt embernek az önvallosága erről az érzésről. És ha Roquentin nem is mond sokat érzésének igaz okairól — a regény cselekménye, tudniillik, hogy nem történik semmi, tökéletesen megvilágítja ezt az érzést. A főhős passzivitása az oka, irtózása

minden cselekvéstől. És ez az állapot uralkodik a regény utolsó oldalán is. Roquentin egész tevékenysége nem más, mint az a terve, hogy könyvet ír Rollebun márkiról — a francia történelem egy jelentéktelen alakjáról. A jelentéktelenség a tevékenységének célja és mozgatója, érdeklődésének középpontja. Roquentin egy emberi élet legjelentéktelenebb vállalkozásába fog, de a könyv, ez természetes is, sohasem készül el, a mű derekán tanúi vagyunk Roquentin útálatának, amellyel félredobja „életművét”, hogy azután végleg a téflenségbe olvadjon. Egyedül van. Izolált, pontosabban egy légüres térben mozog, amelyből Sartre filozófiája szívta ki az éltető emberi közelséget. Nagyobb Oblomov és főleg rosszabb Oblomov Roquentin, mint Goncsarov hőse, még azt is elodázza, pontosabban arra is képtelen, hogy eszébe jusson nyomozni életének ilyeneműsége után, csak a jelen érdekli, a szituáció adott pillanata, amelyben az útálat vesz erőt rajta. Roquentin nem csinál semmit, a cselekmény tisztán pszichológiai állapot, a külvilág annyiban érdekli Sartre-ét, amennyiben az újabb impulzust ad az útálat jelentkezésének. A könyv egyik legjobb jelenete kétségtelenül egy kocsmában játszódik le, ahol hősünket először éri utól az útálat. A környezet valamilyen át nem látható ködben van, az emberek is, a tárgyak is — csak a kezek világítanak, fluoreszkálnak, mint az aktivitás szimbólumai — Roquentin előtt ebben a rossz érzésben. Mozdulatlanul ül, egész lényé bárzsingjával foglalkozik, amely fölfelé működik. Ezután még jobban kerül a emberek, megszakít minden kapcsolatot velük. Teljesen egyedül van, hermetikusan magábazárkózva — nemcsak őt nem érdekli a társadalom, ő is elveszti értékét a társadalom szemében. Mint ahogy a könyv első oldalán is idézi már ezt a T. F. Celine idézet: „Ember ez, a közösségre jelentőség nélküli, csak egyén”. És így izolál-

tan kezdődik az igazi analízis, az egzisztencialista életszemlélet elemzése, miután tökéletesen elkerítette hőstét a társadalomtól. A regény elején még van szín, a regény közepe már tökéletes essay-je ennek az életfilozófiának. Maga a regény pedig illusztrációja e filozófia csődjének, teljes társadalmi vonatkozás-komplexumában. Roquentin élete szigetélet múlt nélkül, a jelen utálatával és a távlat nélküli jövővel. Roquentinnek nincs múltja. Vagy multnak lehet-e azt nevezni, hogy körülutazta a földet cél és terv nélkül, maga sem tudja hogy miért, megtelepedett egy zajos, lüktető kikötővárosban, holott utál minden embert; nincs jelene, mert amit átél, az semmi más, mint egy nagy undor minden iránt, ami körülötte él és ami benne van, és nincs jövője, mert a jövőben is az történik, ami a múlt jelenekben végbement. Nem pesszimista ez a regény, Roquentin olyan életet él, amelyet a pesszimizmus még halvány árnyalataiban sem képes jelezni és a lényegyet visszaadni. Az orosz élet sívársága, Byron gögös tagadása, Voltaire cinizmusa össze nem hasonlítható ezzel az emberi értéket tagadó és porbatipró szemléletmóddal. Roquentin személyében egy hiperoblozmóv öltött testet, frójában pedig a francia szellemben ismeretlen tulajdonságok jelentkeztek. Sartre a sátánizmus határain régen túl van és a tagadásban Byron csak a kisöccse neki. Modern Timonja ő Európának és csak az vígasztal benünket: egyedül van. Könyve egyedülálló ezen a téren. Lehetséges, hogy akadnak még hívei, lesznek, kik nagy íróként tisztelik — bennem talán érdeklődést kelt klinikai patológiája — de mindig csak a kuriózum utáni érdeklődés olvastatja velem könyvét és sohasem az az alázat, amellyel az igazi író igazi könyvét forgatom. Lehet, hogy nagy stíliszta Sartre, de nem nagy író is, mert nem szereti az embert. Aki olvasta a „Temetetlen halottak” című drámáját, egy ember

gúnyos röhejét, cinikus kajánságát a francia partizánharcosokról, az nem nagyon fogja az emberszeretet, emberségesség bizonyítására műveit felapozni. A huszadik század Emersona bizonyára nem sorozná a „modern idők” emberiségének képviselői közé, bár minden sartré-i sorban érezni, hogy jogosnak véli odatartozását. Éppen az „Utálat”-ban fejezi ki ezt a nem odatartozást legfrappánssabban. Újabb művei már csak részletezhetik azt a gúnyt és röhejt, amivel ott illette a társadalmat. Sokan felhozhatják Sartre mentségéül, hogy művében meggyökeresedett, törölmetszett burzsoát ábrázolt, rentiért, egy letűnő osztály legutolsó söpredékét, nem is festhetett volna szebb képet róla. Azonban elfeledhetjük-e, hogy Roquentin van csak a regényben és Sartre nem úgy kezeli, mint egy határozott osztályfeltételek között élt határozott embert, hanem mint Embert. Nem szabad elfelednünk, hogy az „Utálat” Sartre filozófiai dolgozata az Emberről. Hiszen maga írta: „Egyezem az egzisztencialista rossz érzés marxista magyarázatával, hogy az egy kor osztályjelensége. Az egzisztencializmus modern formájában a burzsoázia bomlásával keletkezett és eredete is burzsoá. Az a tény pedig, hogy a burzsoázia bomlása az emberi létezés néhány formájának a felfedezéséhez segített és bizonyos metafizikai tapasztalatok megszerzését tette lehetővé, természetesen még nem azt jelenti, hogy ez a tudás és felfedezés csak a burzsoá tudat semmis illúziója, vagy a valóság mítikus felfogása”. („Mi az irodalom?” 329. oldal. Nova misao, 6. szám 765. oldal.) Tehát e vallomásból is kitűnik, hogy Sartre irodalmi alkotásaiban is valami általánosot akart kifejezni, nemcsak egy osztályembert szeretett volna ábrázolni, hanem az emberi humánomot kimutatni irodalmi vonalon is filozófiájából. Éppen ezért általánosíthatunk mi is, hiszen nem csináltunk semmi mást, mint el-

végeztük azt, amit Sartre el akart végezteni minden olvasójával. Roquentin embertelen ember, mert hiányzik belőle az embert jellemző minden tulajdonság. Csak egy van benne: a gyűlölet, ami undorrá, utálatná fokozódott minden iránt, ami emberi, ami érték, ami széppé és tartalmassá teszi az életet.

Nem tudom, milyen lesz Sartre újabb állásfoglalása; egzisztenciája hogyan alakul a továbbiakban. Eddig az élet megcáfolta minden filozófiai és irodalmi alkotását. Példája azonban kétértelműség nélkül bizonyítja, hogy a bizarrság sohasem írói érték is. Minden kisiklás felborulással jár, minden, az ember ellen elkövetett merénylet, még irodalmi síkon is, előbb-utóbb elnyeri büntetését. Az emberi méltóság minden kor legértékesebb sajtósága volt; most szemtanúi voltunk a meggyalázásának. Shakespeare mint érdekességet dolgozta fel az atheni Timon történetét, és a huszadik század közepén megjelent egy ember, aki hajlandó életével és gondolkodásával végigjátszani ezt a szerepet. Az „Útálat” a timoni tragikomédia első felvonása volt.

Bevallom, a kíváncsiság ültetett asztalhoz. Az egzisztencializmusról olvasott negatív hangok késztettek, hogy megalkossam a magam véleményét az író Sartre-ról. Nem filozófiai vonatkozásait kutattam, hanem irodalmi jellegzetességeit, emberi arányait. Hogy a filozófusok negatív Sartre-képe és az enyém egy, nem érdemem, inkább Sartre írásművészetét dicsérem. Filozófiájának ürességét stíluskészségével, emberábrázoló erejével sikerült valósággá alakítania. Azonban Sartre-nak, az írónak ez a győzelme rosszabb, mint ama régi Pyrrhusé volt.

Bori Imre

Tájékoztatóul: J. P. Sartre 1905-ben született Párizsban. Tanár. 1938-ban jelent meg első regénye, az „Útálat” (La Nausée). Novelláit „Fal” címen adta közre.

Nevezetesebb drámái: „A legyek” (1943), „Nincs kiút” (1945), „Temetetlen halottak” és a „Figyelmes utcalány” (1946), „Piszkos kezek” (1948). 1945-ben nagy regényciklust kezd „Szabadság útjai” címen. Híresek tanulmányai, melyeknek vaskos kötetei a „Situations” címet viselik. Ki kell még emelnünk „Az egzisztencializmus mint humanizmus” című könyvét. Legújabb műve a „Jóisten és az ördög” című drámája. Folyóirata, a „Les Temps Modernes” (Modern idők).

Róla sokan és sokat írtak. A vélemények eltérőek. Nálunk Rudi Supek és Zihérli szentelt hosszabb írást tanításának. Közismert még Lukács György könyve, a „Marxizmus vagy egzisztencializmus” is.

B. I.

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK KÖZPONTI JEGYZÉKE HAZÁNKBAN

Hogy a tudományos kutatómunkát végzők és a szakemberek munkáját megkönnyítse, a JSZNK Könyvészeti Intézete lefektette a KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK KÖZPONTI JEGYZÉKÉT azokról a folyóiratokról, amelyek hazánk több mint 500 szak- és tudományos könyvtárában megtalálhatók.

E könyvjegyzék útján az érdeklődők minden adatot beszerezhetnek hazánk összes könyvtáraiban található bármely folyóirat évfolyamáról, sőt egyes számainról is, mégpedig a legrégebbi folyóiratok megjelenésétől kezdve egészen napjainkig. Adatkérés alkalmával mennél pontosabban fel kell tüntetni a folyóirat nevét, évfolyamát és számát, nehogy bármilyen tévedés történhessék.

Hazánk könyvtáraiban található külföldi folyóiratokról minden adatot díjmentesen nyújt a

BIBLIOGRAFSKI INSTITUT,
BEOGRAD, Terazije 26/II,
postanski fah 20, telefon 26-670